

Az első Balkán-háború a brit források tükrében

jelige: „Edorwhat”

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
A nagyhatalmi rendszer, Nagy-Britannia és a Balkán-félsziget (1878–1912).....	4
A balkáni kisállamok és a háború kiváltó okai.....	7
Brit reflexiók az első Balkán-háborúról.....	10
Az első észleléstől a londoni konferenciákig	10
Az etnikai atrocitások.....	18
A háború második szakasza és az albán kérdés előtérbe kerülése	22
Bibliográfia.....	30

Bevezetés

Dolgozatomban az első Balkán-háborút kívánom bemutatni brit források alapján, különös tekintettel támaszkodva a brit parlamenti naplókra. Az 1912. október 8-án kitört háborúban a Balkán-félsziget fiatal nemzetállamai (Bulgária, Szerbia, Montenegró) és Görögország intéztek támadást „Európa beteg embere”, vagyis az Oszmán Birodalom ellen. A konfliktus élénken foglalkoztatta a nagyhatalmokat, mivel ezen régióban szerteágazó érdekekkel rendelkeztek, és a félsziget belső hatalmi erőegyensúlya súlyozottan befolyásolta az európai hatalmi rendszer stabilitását is. Természetesen így a brit politikai elit és a szélesebb közvélemény is komoly figyelmet szentelt az eseményeknek.

Habár maga az eseménytörténet jól ismert a magyar történészek előtt, kiemelten a brit reakciókkal a magyar történetírás mindeztáig nem foglalkozott. (Habár Demeter Gábor *A kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején (1912–1913)* című monográfiájában használ néhány brit forrást, nem elsődleges célja a brit szempont bemutatása.) Dolgozatommal, primer források segítségével, ezen hiány pótlására teszek kísérletet. Elsősorban a brit parlament alsó- és felsőházának üléseiről készült jegyzőkönyveire támaszkodom. Az ott elhangzottak árnyálása, illetve az időbeli hiatusok áthidalása (például 1913 májusában a parlament három hétig nem tartott ülést) végett a korabeli brit sajtó, a mérvadó, kormány közeli *The Times* és a konzervatív *The Spectator* témába vágó cikkeit használtam fel. Ahol lehetőségem nyílt rá, ott az *Ethnic Minorities in the Balkan States* dokumentumgyűjtemény felhasználásával, publikált külügyi iratokat is beillesztettem érvelésembe. Munkám megírása során törekedtem arra, hogy mind a magyar, mind az angol nyelvű kurrens szakirodalmat is beépítsem.

Dolgozatomat három nagy szerkezeti egységre osztottam. Az első fejezetben a nagyhatalmi rendszer jellemzőit, valamint Nagy-Britannia és többi nagyhatalom kapcsolatát és azok balkáni relációit mutatom be. Ezt követően elemzem, külön fejezetben, a balkáni kisállamok nemzeti ambícióit, azok korlátait, valamint a háború kitöréséhez vezető okokat. A dolgozat harmadik részében magát a háborút és az arra adott brit reflexiókat mutatom be. Ezt a fejezetet kronológiai és tematikus szempontok alapján további alfejezetekre bontottam. Az első időszakban a parlamenti vitákban pragmatikus kérdések, elsősorban gazdaságiak domináltak, egészen a londoni konferenciáig. A második részfejezetben az etnikai atrocitásokra vonatkozó felszólalások adják a viták magját. Végül az albán kérdés előretörését

(Szkutari-válság) és a háború végével, a békével kapcsolatos brit meglátásokat veszem számba.

A nagyhatalmi rendszer, Nagy-Britannia és a Balkán-félsziget (1878–1912)

Ha a Balkán hatalmi relációit egy koncentrikus-ábrán szemléltetnénk, akkor az „A-zóna” jelentené az Oszmán Birodalmat és a balkáni nemzetállamokat, a „B-zóna” a térségben közvetlen érdekelt nagyhatalmak: Oroszország, Osztrák-Magyar Monarchia és Olaszország, végül a külső kör, a „C-zóna” a térségben közvetetten érdekelt nagyhatalmakat tartalmazza. A térségben lezajló folyamatok hatással voltak a világpolitikára és *vice versa* a nagyhatalmak lépései, a nagyhatalmi rendszer is megszabta a balkáni események dinamikáját.

Az események menetét a térségben alapvetően három tényező befolyásolta: (1) az Oszmán Birodalom folyamatos hanyatlása, (2) a félsziget népeinek nemzeti ébredése, a nacionalizmus térhódítása, (3) valamint a nagyhatalmak fokozódó beavatkozása a térség ügyeibe.¹ Ez összefoglalóan keleti kérdés néven került be a nemzetközi diplomáciába.² A keleti kérdés kezdetét az 1768–1774-es orosz–török háborút lezáró kücsük-karnajdzsai békétől szokás datálni, mely révén a cári Oroszország különleges jogokat nyert a régióban.³ Ezek után Oroszország 30-40 évente beavatkozott a Balkánon az ortodox népesség jogaira hivatkozva, hogy minél több területet kaparinthasson meg az oszmánoktól, végcélként a meleg tengerszorosok megszerzését megnevezve. A keleti kérdés a francia forradalmi háborúk alatt vált európai diplomáciai problémává.⁴ A napóleoni háborúknak szempontunkból további két nagyon fontos hosszú távú következménye lett: egyrészt a háborút lezáró bécsi kongresszuson egy olyan nagyhatalmi rendszer született meg, amely kiküszöbölte egy újabb általános európai háború kirobbanását 1914-ig,⁵ másrészt a „forradalom exportja”, a nemzeti gondolat, a nacionalizmus ideológiájának elterjedése, a nemzet, mint történeti-szociológiai fogalom megteremtése szerte Európában, természetesen nem hagyta érintetlenül a Balkán

¹ Stavrianos, L.S.: *The Balkans since 1453*. London, 2000. 413.

² Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. I. kötet. Budapest, 1996. 171. A keleti kérdéstről részletesen lásd: Anderson, M. S.: *The Eastern Question 1774-1923*, Macmillan, London, 1991.

³ A szerződés hosszútávon komoly eredménye, hogy az orosz cár védnöki jogot kapott az Oszmán Birodalom területén élő ortodox keresztények felett, valamint lehetővé vált, hogy kereskedelmi flottát tartson a Fekete-tengeren és azok szabadon áthajózzanak a Boszporuszon és a Dardanellákon. Előbbi ideológiai alapot szolgáltatott a későbbiekben az oszmán belügyekbe avatkozáshoz, utóbbi a szorosok-kérdéséhez kapcsolódik. Matúz József: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest, 1990. 161-162

⁴ Majoros István: A keleti kérdés kezdetei, *Világtörténet*, 1997. tavasz-nyár 59.

⁵ Hobsbawm, Eric J.: *A birodalmak kora*. Budapest, 2004. 307.

népeit sem.⁶ Az 1814/15–1914 közötti korszak⁷ hatalmi rendezőelve a hatalmi erőegyensúly volt, amelyet öt nagyhatalom – Nagy-Britannia, Oroszország, Franciaország, Poroszország (1871-től Németország), Habsburg Birodalom (1867-től Osztrák-Magyar Monarchia) – tartott fenn. A rendszer célja, hogy megakadályozza a század elején létrejövő francia típusú univerzalizmushoz hasonló kísérleteket.⁸ A multipoláris szisztéma a nagyhatalmak közötti kooperáció révén alkalmas volt a konfliktusok rugalmas kezelésére. A rendszer homogenitása és a bécsi kongresszusi hagyomány lehetővé tette, hogy az összecsapások rövidék és lokalizáltak maradjanak és nagyhatalmi kongresszus rendezze el a vitás kérdéseket anélkül, hogy bármelyik nagyhatalom státusza megkérdőjeleződne.⁹

Az 1878-ban tartott berlini kongresszus határozatai mérőföldkőnek számítottak mind az európai, mind a balkáni kisállamok történetét tekintve.¹⁰ A kisállamok részéről létrejött a független Szerbia, Montenegró és Románia, melyek államhatárai nem estek egybe nemzeti törekvéseik határaival. Bulgária autonóm fejedelemség lett, amely így a legnagyobb vesztese lett a rendezésnek, hiszen a berlini egyezményt megelőzően a san stefánói békében¹¹ (1878. március 3.) egy méreteiben sokkal nagyobb országot hoztak létre belőle. Összefoglalva: a berlini egyezmény egy olyan jogi keretet szabott a Balkánra, amely ugyan a felmerülő nagyhatalmi konfliktusokat átmenetileg kezelni tudta, azonban a balkáni kisállamok nemzeti törekvéseit figyelmen kívül hagyta.¹² Sőt a félelem, hogy területüket felosztják, a Porta tehetetlensége, valamint a nagyhatalmak tárgyalásai gyökeresen megváltoztatták az albán magatartást is.¹³ A Berlinben megsértett Oroszország eltávolodása Németországtól és a Monarchiától idővel szükségszerűen az elszigetelt Franciaország felé irányította. Európában két szembenálló hatalmi blokk kialakulása körvonalazódott, s ezt a folyamatot Nagy-Britannia sokáig a kontinentális hatalmi erőegyensúly intézményesítéseként kezelte.¹⁴

Nagy-Britannia a világ egyik vezető nagyhatalma volt, kiterjedt gyarmatbirodalommal és hatalmas, érdekeit mindenhol érvényesíteni tudó flottával. A britek a kontinentális ügyekbe csak akkor avatkoztak be, ha a hatalmi egyensúlyt veszélyeztetve látták, amúgy Európán kívül

⁶ Niederhauser Emil: A két Balkán-háború és előzményei, In: *A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Rigómezőtől Koszónóig*. Szerk.: Krausz Tamás, Budapest, 1999. 14.

⁷ A korszak áttekintéséhez lásd: Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada*, Budapest, 1994.

⁸ Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtérben*. Budapest, 1998. 20.

⁹ Uo. 18.

¹⁰ Stavrianos, 2000. 393.

¹¹ A szerződő felek itt elismerték Szerbia, Montenegró és Románia függetlenségét, valamint egy Trákiával és Macedóniával egyesült autonóm bolgár fejedelemséget, ahol orosz befolyás érvényesül, de a Porta szuverenitása alatt. Ormos-Majoros, 1998. 159.

¹² Hall, Richard C.: *The Modern Balkans – A History*. London-Oxford, 2011. 63.

¹³ Jelavich, 1996. 319.

¹⁴ Galántai József: *Az első világháború*. Budapest, 1980. 12.

bővítették gyarmatbirodalmukat. Az ezt megtestesítő külpolitikai alapelv a *splendid isolation*, azaz a „fényes elszigeteltség” volt. A brit gyarmati stratégia a „korona ékköve”, India köré szerveződött, amely az oda vezető rövidebb és hosszabb utak brit kézben tartását jelentette.¹⁵ Ezen birodalom-szervezési logika mentén kapcsolódott Nagy-Britannia a keleti kérdéshez, valamint így került szembe Oroszországgal Közép-Ázsiában, Franciaországgal pedig a Távolsági Keleten és különösen Afrikában. A keleti kérdés súlypontja brit szemszögből területileg és időben is eltérő. A 19. század második harmadának végéig a kérdés magja a szorosok körül artikulálódik. A fő törekvés az orosz előretörés mérséklése, a Mediterráneum egyensúlyának, azaz a brit pozícióknak a konzerválása. Ennél fogva a térségben az Oszmán Birodalom fenntartása és a szorosok lezárása a hadihajók előtt elsőrendű brit stratégiai érdek volt.

Az 1878 és 1914 közé eső időszakban brit szempontból a kérdés magja áttolódott az Oszmán Birodalom keleti végébe, az India védelme szempontjából közvetlenül fontos területekre, Mezopotámiába és a Perzsa-öbölbe.¹⁶ Maga a Balkán nem jelentett olyan területet, ahol elsődleges brit érdekek voltak. 1878-ban a britek még Nagy-Bulgária szétverését követelték, mert (joggal) egy orosz szatellit-országot láttak testet öltetni benne. Lord Salisbury, konzervatív politikus, későbbi brit külügyminiszter és miniszterelnök alig tíz évvel később arra a meggyőződésre jutott, hogy stabil nemzetállamok alakítása a Balkánon sokkal megbízhatóbb akadályokat jelentene az oroszokkal szemben, mint a rogyadozó Oszmán Birodalom.¹⁷ A századfordulótól a macedón-kérdés fordította a brit figyelmet a térségre. Közvetlen brit érdekek nem voltak a kérdésben, így passzív figyelőként a térségben leginkább érdekelt két nagyhatalomra hagyták a kérdés rendezését.¹⁸ A macedón-probléma a britek szemében a térség állandó instabilitását jelentette, amit orvosolni kell: vagy kényszeríteni kell az oszmán kormányzatot a megfelelő reformlépések megtételére, vagy amennyiben ez kudarcot vall, engedni kell, hogy a balkáni nemzetállamok megvalósítsák nemzeti ambícióikat.¹⁹ A britek a Balkánra az 1907–1914 közötti időszakban külső megfigyelőként tekintettek, a válságok során, mint közvetítő léptek fel: elsőrendű érdekük az

¹⁵ Hobsbawm, 2004. 73.

¹⁶ Kent, Marien: Great Britain and the End of the Ottoman Empire 1900-23 In: Uő.: *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. London, 2005. 164.

¹⁷ Clayton, G.D.: *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, University of London Press, London, 1971. 181.

¹⁸ 1903-ban a Monarchia és Oroszország reformok végrehajtását követelte Macedóniában a Portától, ez az ún. mürzstegi program. A két hatalom korábbi balkáni kooperációjáról lásd: Bodnár Erzsébet: Orosz-osztrák együttműködés és vetélkedés a keleti kérdésben a 18. században és a 19. század első felében, *Világtörténet*, 2006. tavasz-nyár 23-31. és Palotás Emil: *A Balkán-kérdés az osztrák-magyar és az orosz diplomáciában a XIX. század végén*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

¹⁹ Kent, 2005. 174. és Clayton, 1971. 209.

volt a térségben, hogy egy helyi konfliktus semmiképpen se terebélyesedhessen egy általános nagyhatalmi háborúvá.²⁰

Az első Balkán-háború előestéjére a 19. századi multipoláris nagyhatalmi rendszer bipolárisra alakult.²¹ A Balkán ekkor válhatott igazi puszkaporos hordóvá, hiszen a nagyhatalmi kapcsolatok változása hatással volt a kisállamok lehetőségeire is. A térség fölött gyakorolt nagyhatalmi magatartásminta átalakult: az első Balkán-háború előtti években a térségben a nagyhatalmi kooperáció erős versennyé alakult, ami a kisállamok mozgásterét bővítette.²² Az elmúlt század konfliktuskezelő mechanizmusa a hatalmi struktúra bemerevedése miatt már nem volt képes ellátni eddigi funkcióját, azaz a formális szövetségkötés és blokkba tömörülés megakadályozta, hogy a Balkánon kevésbé érdekelt hatalmak megfélemezzék az oroszokat és a Monarchiát. A nagyhatalmak annyira féltek egy általános háborútól, hogy nem észlelték, hogy a nagyhatalmi struktúra bénultságából fakadóan (avagy a be nem avatkozásukkal) elvesztették a lehetőségét annak, hogy az eseményeket irányítsák.²³ Ez a tényező mindenképpen szerepet játszott abban, hogy a Balkán-háború kitörhetett.

A balkáni kisállamok és a háború kiváltó okai

A berlini rendezés a balkáni kisállamok számára kettős eredményű. Egyrészt, Szerbia, Montenegró és Románia elnyerte függetlenségét és létrejött egy autonóm bolgár fejedelemség. Másrészt, nemzeti céljaikat egy olyan merev keretrendszerbe szorította, amelynek lebontása súlyos konfliktusokhoz vezetett. A San Stefanóban létrehozott Bulgária harmadára csökkentése, azaz Kelet-Rumélia és Macedónia elvesztése komoly szerepet játszott a bolgár nemzettudat alakításában. Innentől a bolgár nemzeti (kül- és bel)politika célja a berlini rendezés semmissé tétele lett.²⁴ Szerbia számára Bosznia-Hercegovina elvesztése, pontosabban szólva, meg nem szerzése fáj a legjobban. A Monarchia boszniai okkupációja a szerb nemzeti aspirációknak más irányt szabott, elsősorban Macedónia felé irányítva azokat.²⁵

²⁰ Clayton, 1971. 200.

²¹ Hobsbawm, 2004. 313.

²² Miller, Benjamin – Kagan, Korina: The Great Powers and Regional Conflicts: Eastern Europe and the Balkans from the Post-Napoleonic Era to the Post-Cold War Era, *International Studies Quarterly*, Vol. 41., No.1. (1997. March) 59.

²³ Demeter Gábor: *Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején (1912–1913)*. Budapest, 2007. 84.

²⁴ Demeter Gábor: Háborús tervek és reformelképzelések a Balkánon (1908-1912) In: *Tradíció és modernizáció a XVIII-XX. században*, szerk.: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor, Debrecen, 2008. 275.

²⁵ Ettől függetlenül a Bosznia-Hercegovinára vonatkozó igény végig megmaradt a szerb külpolitikai célok között. A szerb nemzeti külpolitikai gondolkodásról lásd: Szajcsán Éva: *Načertanije. A szerb nemzeti- és*

Montenegró 1878-at követően megduplázza területét, azonban további észak-albán területeket, Szkutari városát, Koszovó vilajet délnyugati részét, valamint a Novi Pazar-i szandzsákat követelte magának. Görögország a rendezésből teljesen kimaradt, a kongresszus csak annyit irányzott elő, hogy az Oszmán Birodalom fontolja meg a görög igényeket.²⁶ A görög nacionalizmus (és külpolitika), amely az ún. *Nagy Eszme*²⁷ bűvkörében élt, a berlini status quo-t így szintén nemzeti céljai korlátjának tekintette.

A berlini egyezmény mindamellett, hogy a nagyhatalmi egyensúly radikális eltolódását akadályozta meg a térségben és független kisállamokat hozott létre, egy olyan keretrendszert szabott rájuk, amelyet mindannyian szét akartak fészíteni. A balkáni helyzet tulajdonképpen konstans instabilitása abból fakad, hogy a nagyhatalmak a továbbiakban a status quo elvét tették magukévá, miközben, azzal, hogy nemzetállamokat hoztak létre, kiengedték a balkáni nacionalizmus szellemét a palackból.²⁸ Ehhez még hozzáadódik, hogy mivel a kisállamok önállóan nem voltak képesek igényeiket kielégíteni, ezért nagyhatalmi támogatásért folyamodtak.²⁹ Berlin annulálásához így a kisállamok erre irányuló törekvései mellett a nagyhatalmi struktúra és a térségben intenzifikálódó nagyhatalmi rivalizálás vezetett.

A kisállamok nem csak az Oszmán Birodalom, de egymás ellenében is dolgoztak, nemzeti aspirációinak metszéspontja egy területre, Macedóniára esett.³⁰ A térség lakosságának összetétele igen tarka képet tár elénk. Az oszmán kormányzat etnikai alapú összeírásokat nem készített, a területre vágyó kisállamok statisztikái pedig igen tendenciózus túlzásoktól terhesek.³¹ Macedóniáért a harc már az 1870-es években megindult, de a 20. század elejéig többnyire kultúr- és propagandaharc formáját öltötte³², ami 1904-1908 között a magukat nemzeti alapon meghatározó bandák egymás, illetve az oszmán hatóságok elleni küzdelmévé fejlődött.

külpolitika titkos dokumentuma. Documenta Historica 46., JATEPress, Szeged, 2000. és A. Sajti Enikő: A szerb nemzeti gondolkodás kezdetei In: *A modern politikai gondolkodás kezdetei. Eszmék és folyamatok*. JATEPress, Szeged, 1999. 233-236.

²⁶ Stavrianos, 2000. 468-469. Később a XXIV. cikkely alapján tudták a görögök 1881-ben Thesszáliát és Epiruszból Árta-körzetét megszerezni.

²⁷ A görögül *Megali Idea*-nak nevezett elképzelés célja, hogy a görögök meghódítsák az Égei-tenger keleti, nyugati és északi partját, Konstantinápolyval együtt. Érvrendszere három pilléren nyugodott: a történetiségen (Bizánci Birodalom), az etnicitáson és a görög állam stratégiai érdekein. Balogh Ádám: *A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban 1897–1912*. Szeged, 2011. 28

²⁸ Mazower, Mark: *A Balkán*. Budapest, 2004. 144-145.

²⁹ Hall, 2011. 63.

³⁰ Demeter Gábor: A Balkán felosztására vonatkozó elképzelések a XIX. sz. második felétől 1913-ig. In: *A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában*, szerk.: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor, Budapest, 2005. 122. és Stavrianos, 2000. 468.

³¹ Demeter, 2007. 66.

³² Lásd erről: Uo. 66-77.

Az, hogy a Porta képtelen megvédeni európai területi egységét, 1878-ban világossá vált.³³ Ez olyan önvédelmi mechanizmust indított be, amely aktivizálta az albán nacionalizmust, hiszen San Stefano egyik egyértelmű üzenete az volt, hogy Albánia felosztandó. A bolgár, montenegrói, szerb és görög igényekre reakció az albán nemzeti mozgalom szervezetének megalapítása, a Prizreni Liga.³⁴ A liga programjában egy Oszmán Birodalmon belüli közigazgatási és nyelvi autonómiát szeretett volna elérni.³⁵ Az ifjútörök hatalomátvétel (1908) után a központi centralizációra irányuló politika sorozatos albán felkeléseket eredményezett. Az első Balkán-háború kezdetén az albán vezető körök ugyanakkor mégis komoly dilemmába kerültek: egyrészt a központi kormánnyal is szemben álltak, ami korlátozni próbálta önállóságukat, de kulturálisan már inkább ahhoz kötődtek, míg a környező államok területük felosztására törekedtek.³⁶ Az, hogy 1912 novemberében, mint önálló nemzetállami entitás deklarálták magukat, tovább bonyolította a Balkán-félsziget politikai térképét. Albánia kérdése azért is érdekes, mert egyben két olyan nagyhatalom, azaz a Monarchia és Olaszország rivalizálási pontja, amelyek egyazon szövetségi rendszer tagjai voltak.³⁷ Mindkettőjüknek Albánia stratégiai fontosságú volt a Nyugat-Balkán hatalmi viszonyaiban, mivel egy önálló vagy autonóm albán állami létben a szláv dominancia ellensúlyozását vélték megtalálni.³⁸

Az alább bemutatott probléma-csomópontok adják azt a keretet, melyek kijelölték az események irányát. Ezen belül a 20. század elejétől olyan események zajlottak le (az orosz vereség a Távol-Keleten, 1904-1905; ifjútörök forradalom és az annexiós válság, 1908; olasz-török háború, 1911-12),³⁹ amelyek egy egységes logikai láncot alkotva, egyenesen az első Balkán-háború kirobbanásában kulmináltak.

³³ Csaplár-Degovics Krisztián: *Az albán nemzettévalás kezdetei – a Rilindja és az államalapítás korszaka*. Budapest, 2010. 142.

³⁴ Heka László: *Etnikai, vallási és politikai konfliktusok a délszláv térségben I. A déli szlávok és a Balkán*. Szeged, 2010. 77.

³⁵ Réti György: *Albánia sorsfordulói*. 2000. 31.

³⁶ Csaplár-Degovics, 2010. 260.

³⁷ Az albániai olasz illetve osztrák-magyar érdekeltségekről lásd: Uo. 122-141.

³⁸ Bridge, F.R. – Bullen, Roger: *The Great Powers and the European States System 1814-1914*. London-New York, 2005. 317.

³⁹ Ezekről lásd: Hall, Richard C.: The Next War: The Influence of the Russo-Japanese War on Southeastern Europe and the Balkan Wars of 1912-1913, *Journal of Slavic Military Studies* 17(3), 2004. 563-577.; Hanioglu, M. Sükrü: *Preparation for a Revolution: The Young Turks 1902-1908*, Oxford, 2001. és Ahmed, Feroz: The Young Turk Revolution, *Journal of Contemporary History*, Vol.3. No.3. The Middle East (Jul. 1968) 19-36.; Cooper, M.B.: British foreign policy and the Balkans, 1908-9, *The Historical Journal*, VII.2. (1964) 258-279.; Horváth Krisztián: *Dokumentumok az 1911-1912-es olasz-török háborúból*, Documenta Historica 49., JATEPress, Szeged, 2000.

Véleményem szerint, összefoglalóan az, hogy az első Balkán-háború 1912-ben kitörhetett „egy szóval kifejezve: a lehetőség [adta helyzet]”.⁴⁰ Az okok négy pontban felsorolva a következők: (1) a kisállamok hathatós orosz támogatás mellett létre hoztak egy olyan szövetségi rendszert, amelynek keretein belül átmenetileg földre tudták tenni ellentéteiket. Az orosz elképzeléssel szemben a szövetség képes volt önálló entitásként működni, s erejét nem a Monarchia, hanem a török területek felé összpontosítani. A szövetséget katalizálta az olasz–török háború, valamint Leopold Berchtold, osztrák–magyar külügyminiszter 1912. augusztus 13-i jegyzéke;⁴¹ (2) a kisállamok előtt olyan precedensek álltak, hogy a berlini szerződés cikkelyei áthághatók (1908 – annexiós válság), illetve igényeik érvényesítésére a fegyveres konfliktus is bevethető eszköz (1911–12 olasz–török háború); (3) a törökök az olaszok elleni háborúban kimerültek, jó időzítés; (4) a nagyhatalmi rendszer merevsége, a konfliktuskezelés lassúságából fakadóan a nagyhatalmak inkább rohantak az események után, mint megelőzhatték volna hatékonyan azokat.

Brit reflexiók az első Balkán-háborúról

A háború észlelésétől a londoni konferenciáig

A Balkán Szövetség 1912 szeptemberében adta át ultimátumát a Portának, melyben a berlini szerződés XXIII. cikkelyére hivatkozva reformokat követeltek Macedóniában vagy kilátásba helyezték hadseregük mozgósítását.⁴² A nagyhatalmak különböző indokok miatt, de mindannyian a háború elkerülésében voltak érdekeltek. Általánosan a balkáni konfliktus kiterjedéséről tartottak, ami a szemben álló orosz–osztrák érdekek miatt volt lehetséges. Ugyanakkor az oroszok még nem érezték készen magukat egy háborúhoz, ezért nem támogatták a szövetség támadását. Bécsben pedig a Ballhausplatzon és felsőbb civil körökben úgy gondolkodtak, hogy a Török Birodalom széthullását nem sokkal élné túl a kettős monarchia.⁴³ 1912. augusztusi, Pétervárott tett látogatása alkalmával Poincaré francia miniszterelnök, miután Szazonov orosz külügyminiszter megmutatta a márciusi szerb–bolgár egyezmény szövegét, kijelentette, hogy Franciaország a Balkán miatt nem fog Oroszország

⁴⁰ *Spectator*, 1912. október 5.

⁴¹ Berchtold a jegyzéket a nagyhatalmaknak címezte, célja a közös nyomásgyakorlás elérése volt a Portára a reformok bevezetése végett. Sokáig nem lelkesedtek az ötletért, ez az időhúzás is csökkentette a hatékony nagyhatalmi konfliktuskezelés lehetőségét.

⁴² A követelés Macedónia önálló tartománnyá alakítása volt, amely rendelkezik önálló tartományi gyűléssel, milíciával, amelyet a tartomány határain belül toboroznak, valamint a tartomány élére keresztény kormányzó kerül.

⁴³ Taylor, A.J.P.: *Harc a hatalomért*. Budapest, 2000. 587.

mellett háborúba menni.⁴⁴ Edward Grey brit külügyminiszter (1905–1916) a konfliktus során az európai koncert egységének megtartására törekedett, mert az orosz–osztrák rivalizálás háborúba ránthatja egész Európát.⁴⁵ Ennek az eredménye, hogy végül a nagyhatalmak nevében a térségben leginkább érdekelt két hatalomra bízva, Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia nyújtott át jegyzéket a balkáni szövetségeseknek és a Portának. A jegyzék lényege, hogy a nagyhatalmak a berlini rendezés szellemében fenntartották maguknak a döntő szó jogát, s ennek értelmében semmilyen módosítást a nem tolerálnak a status quo-ban.⁴⁶

A brit reflexiók bemutatása előtt röviden érdemes kitérni a brit parlamenti erőviszonyok bemutatására, hiszen ez is elengedhetetlen a felszólalások, viták értékelése szempontjából. A balkáni konfliktust megelőzően 1910 januárjában és decemberében volt utoljára választás Nagy-Britanniában, amelyek nem hoztak egyértelmű kormánytöbbséget.⁴⁷ Ugyanakkor elmondható, hogy Herbert H. Asquith liberális kormányát (1908–1916) a legtöbb kérdésben, bár nem voltak kormánytagok, az ír-nemzeti és a munkáspárti képviselők támogatták. Így egy igen kényelmes parlamenti többséggel rendelkeztek konzervatív ellenfeleikkel szemben. Az 1910-es évek brit belpolitikájában két nagyon fontos kérdés volt napirenden: az ír-kérdés, valamint a Lordok Házának reformja. A korabeli brit belpolitikai helyzet tehát korántsem volt feszültségektől mentes, amikor a balkáni események felgyorsultak.

A Balkán-félszigeten történt eseményekkel a brit sajtó a kezdetektől foglalkozott és nagy figyelmet szentelt a témának. A *Times* szófiai tudósítója már 1912. október 1-jén arról írt, hogy a Balkánon a „válság rendkívüli gyorsasággal fejlődött [ki]”, valamint beszámolt a kisállamok mozgósításáról.⁴⁸ Az október 5-ei számban a cikkíró szerint, ha a nagyhatalmak képtelenek lesznek Törökországra rákényszeríteni, hogy életbe léptesse a XXIII. cikkelyt, akkor a háború elkerülhetetlen lesz.⁴⁹ A parlamentben viszont csak a háború kirobbanása előtti nap került napirendre a balkáni szituáció. 1912. október 7-én a brit alsóházban a balkáni helyzetről adott válaszában Edward Grey kifejtette, hogy a nagyhatalmak megtesznek mindent a béke megőrzése érdekében, másrésztől nyomást gyakorolnak, hogy Törökország

⁴⁴ *The New Cambridge Modern History, Vol. XII. The Shifting Balance of World forces 1898-1945.* Ed.: Moriat, C.L., Cambridge, 1988. 144.

⁴⁵ Crampton, R.J.: *The Balkans, 1909-1914.* In: *Foreign Policy under Sir Edward Grey.* Ed.: Hinsley, F.H., London, 1977. 259.

⁴⁶ Wood, Anthony: *Nineteenth Century Britain, 1815-1914,* London, 1960. 437.

⁴⁷ A januári választásokon 275 liberális, 273 konzervatív, 82 ír-nemzeti és 40 munkáspárti képviselő jutott be a parlamentbe, míg decemberben 272 liberális, 272 konzervatív, 84 ír-nemzeti és 42 munkáspárti képviselő. Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története,* Budapest, 1998. 55-56.

⁴⁸ *The Times,* 1912. október 1. 8.

⁴⁹ *The Times,* 1912. október 5. 6.

európai részében a reformok kivitelezése megkezdődjön. Ennek értelmében a nagyhatalmak nevében a két leginkább érdekelt hatalom jár el a balkáni államoknál és Konstantinápolyban. Ha a javaslatok nem járnak sikerrel „akkor mindent meg kell tennünk, hogy megőrizzük a Hatalmak egységét, és semmi olyan indítványt vagy kezdeményezést tenni, amely megbonthatná a közöttük lévő egységet”.⁵⁰ Ezzel ki is fejezte a brit külpolitika követendő irányát.

Mint ismeretes, az első Balkán-háború első szakasza 1912. október 8-án (Miklós montenegrói király születésnapján), a legkisebb szövetséges, Montenegró támadásával vette kezdetét. Aznap a brit parlament alsóházában Bonar Law, ellenzéki képviselő kért Greytől tájékoztatást a balkáni helyzetről, azonban ő nem kívánt hivatalos tájékoztatást adni, de utalt a sajtóban megjelent „aggasztó hírekre”.⁵¹ A háború kitörése azonban nem csak az alsóházban került aznap napirendre. A Lordok Házában ugyanis a délutáni ülésen Crewe márkija már beszámolt arról, hogy a konstantinápolyi montenegrói követ átnyújtotta a Portának a hadüzenetet.⁵² A másnapi *Times* közölte, hogy a „Balkánon a helyzet drámai fordulatot vett”.⁵³ A napilap saját haditudósítója szerint, bár a montenegróiak gyakorlatilag egytől-egyig harcosok, fegyelmetlenségük és felszerelés hiányában nem lesznek képesek komoly eredményt elérni a reguláris török védelem ellen, amíg Szerbia nem avatkozik közbe.

A balkán szövetség többi tagja – a katonai szerződések értelmében – október 18-án hadat üzent Törökországnak. A hadi eseményeket két szintérre bonthatjuk: a trákiai hadszíntérre és a macedóniai hadszíntérre. Az erőviszonyokat tekintve jelentős kisállami fölény érvényesült,⁵⁴ ennek ellenére a török vereség nem volt szükségszerű. A bolgár csapatok győztek Lozengrádnál (október 22-24.), Lüle-Burgasznál (október 29–november 2.), körülférték Drinápolyt, végül az oszmán fővárostól mindössze 20 mérföldnyire lévő csatadzsai erődrendszerrel állították meg őket november 17-18-án. A szerb hadsereg három csatában (Kumanovo, október 22-24.; Prilep, november 3-5.; Bitola, november 16-19.) megszerezte az ellenőrzést egész Északnyugat-Macedónia felett. A görögök két fő irányban kezdték meg hadműveleteiket: északkeletre Szaloniki és északnyugatra Janina irányában. November 8-ára Tahsin pasa kapitulált Konsztantin főhercegnek, aki így négy órával hamarabb kaparintotta meg Szaloniki városát, mielőtt a bolgár csapatok odaértek volna. Mindhárom hadsereg ugyanakkor ugyanazt a hibát követte el, amely nélkül a háború ideje

⁵⁰ Parliamentary Debates (PD), House of Commons (HC) 7 October 1912. Vol.42 cc.24-5, (<http://hansard.millbanksystems.com/>) letöltve: 2012. február 01.

⁵¹ PD, HC, 8 October 1912 vol.42. c. 155

⁵² PD, House of Lords (HL), 8 October 1912 vol.12 cc.815-17

⁵³ *The Times*, 1912. október 9. 6.

⁵⁴ Hall, Richard C.: *The Balkan Wars 1912-1913. Prelude to the First World War*. London, 2000. 15-21.

leredukálódhatott volna és a török katonai összeomlás teljessé válhatott volna. A győzelmek után mindig egy-két napos pihenőt rendeltek el, ahelyett hogy a rendezetlenül visszavonuló török egységeket bekerítették volna. Mindemellett az így is gyors török katonai összeomlás a török hadvezetés inkompetenciájából, valamint a hadsereg gyors morális széthullásából is fakadt.⁵⁵ Miután a hadműveletek holtpontra jutottak 1912. december 3-án a hadviselő felek – Görögország kivételével – fegyverszünetet kötöttek.

A brit parlamentben elhangzó felszólalások ebben az időszakban leginkább, úgymond, praktikus ügyeket érintettek. A Balkán legtöbbször gazdasági–pénzügyi kérdések kapcsán bukkant fel, de erőteljes vitát generált Nagy-Britannia viszonya is a hadviselő felekhez.

1912. október 10-én Edward Beauchamp liberális párti képviselő a szorosoknál feltartóztatott gabonaszállító görög hajókról szegezett kérdést a kormánynak.⁵⁶ Az eset túlmutat azon, hogy pont görög hajókról volt szó, inkább a tengerszorosok hosszú távú lezárásának kérdéséről volt itt szó, ami az antant mindhárom tagját érzékenyen érintette. 1912 elején az olasz–török háború alatt a lezárt szorosok Oroszországban gazdasági válságot okoztak, mivel a dél-orosz gabonaszállítmányok nem tudtak kifutni a Földközi-tengerre.⁵⁷ Ez érzékenyen érintette a francia hitelezőket is, valamint az angolok is az olcsó odesszai gabonát vásárolták. Grey válaszában arról tájékoztatót, hogy a konstantinápolyi követet már ellátta a szükséges instrukciókkal, és „Őfelsége kormánya minden jogot fenntart a hajók és rakományukkal kapcsolatban”. Majd egy héttel később Faber százados azt javasolta Winston Churchillnek, az Admirális első lordjának, hogy Nagy-Britannia küldjön négy hadihajót a térségbe, hogy visszaállítsa a mediterráneumi angol pozíciókat és biztosítsa az élelmiszer-utánpótlás folyamatosságát.⁵⁸

Október 31-én bizonyos King képviselő a hadviselő feleknek folyósítandó kölcsönök feltartóztatásáról kérdezte a külügyminisztert. Grey válaszában ezt a befektetők saját ügyének nevezte.⁵⁹ A kérdés más formában ugyan, de november 5-én ismét előkerült: ismét King kérdezett arról, hogy a Foreign Office adott-e információkat a Balkánról különböző pénzügyi csoportoknak, akik hasznot akarnak húzni a hadviselőkből. Grey kifejtette, hogy a befektetőknek saját felelősségükre kell döntenüik, és a kormánynak nincsenek pontos adatai a

⁵⁵ A háborúról és a vereség okairól részletesen lásd: Erickson, Edward J.: *Defeat in Detail. The Ottoman Army in the Balkans 1912-1913*. London, 2003.

⁵⁶ PD. 10 October 1912, HC, Vol.42 c.495

⁵⁷ Taylor, A.J.P., 2000. 580.

⁵⁸ PD. 16 October 1912, HC, Vol.42 c.1243W

⁵⁹ PD. 31 October 1912, HC, Vol.43 c.529

kölcsönökről. Ugyanaz a gyakorlat követendő, mint az orosz–japán háború idején, amikor mindkét fél Londonból, Párizsból és Berlinből egyaránt kért kölcsönöket.⁶⁰

Joynson-Hicks képviselő 1912. november 7-én a manchesteri és yorkshire-i termékek illetékeinek az angolokra nézve hátrányos változásáról kérdezte a külügyminisztert, továbbá arról, hogy a kormány a jövőbeni tárgyalásokon annak tudatában fog-e tárgyalóasztalhoz ülni, ha esetleg területi változások következnek be, hogy Törökország fontos piaca ezen termékeknek. Grey válaszában jelen helyzetben nem tért ki a török területek feldarabolódására, de kijelentette, hogy „Őfelsége Kormánya tisztában van azzal, hogy a térség milyen fontos a brit kereskedelmi érdekek szempontjából”.⁶¹

Már a konfliktus kezdetétől Edward Grey a nagyhatalmak egymás mellett tartásának szükségességét hangsúlyozta, párhuzamosan azzal, hogy Nagy-Britannia a kérdésben szigorúan semleges álláspontra helyezkedik. 1912. október 23-án Charles Masterman liberális párti képviselő és egyben a kincstár pénzügyi államtitkára (Financial Secretary to the Treasury), London egyik kerületében, *Bethnan Green*-ben elhangzott beszédét érte komoly vád, mert abból szimpátia olvasható ki a balkáni államok felé.⁶² A beszéddel összefüggésben felmerült, hogy ez a brit kormány hivatalos álláspontja-e, és a többi nagyhatalom tisztában van-e azzal, hogy Nagy-Britannia immáron nem a szigorú semlegesség talaján áll már. Végül maga a miniszterelnök, Herbert H. Asquith tisztázta, hogy az ország semleges, és Mastermant megrovásban részesítette, miszerint a kormány tagjának kerülni kell az ilyen nyelvi kétértelműségeket. A hadihelyzet változásával azonban az angol álláspont is módosult. Grey egyre inkább támogatta a bolgárok elképzeléseit az elkövetkezendő békekonferencián, mintsem azok bevonuljanak Konstantinápolyba: ezzel a britek két alapelvről mondtak le, egyrészt a status quo-ról, valamint a be nem avatkozás elvéről.⁶³

Ezzel egyidőben, Törökország november 3-án fegyverszünetet ajánlott a szövetségeseknek és egyben a nagyhatalmakhoz fordult közvetítésért. A szövetségesek, mivel ekkor még nem érték el hadicéljaikat teljes egészében, valamint a szövetségi szerződések kizárták a különbéke lehetőségét, elutasították a török ajánlatot. Tették ezt azért is, mert el akarták kerülni a nagyhatalmak beavatkozását az osztozkodásba, ezért a hadi cselekmények folytatásával kész helyzet elé akarták őket állítani. November 5-én a brit alsóházban ugyanakkor King képviselőnek tudomása volt arról, hogy, habár a nagyhatalmi közvetítést elutasítják, a balkáni államok készek tárgyalni Törökországgal, és rákérdezett arra, hogy ez

⁶⁰ PD. 5 November 1912, HC, Vol.43 c.999

⁶¹ PD. 7 November 1912, HC Vol.43. c.1411

⁶² PD. 23 October 1912, HC, Vol.42 cc.2180-2

⁶³ Demeter, 2007. 170.

esetben a békét elismerik-e majd a nagyhatalmak? Greynek azonban nem volt tudomása ilyen kisállami hajlandóságról és a kérdés második felére úgy reagált, hogy a nagyhatalmak kellő időben majd kifejtik álláspontjukat.⁶⁴ Philip Morrell és David Mason liberális képviselők felhozták a közvetítés kérdését is. Előbbi az orosz–japán háborúban alkalmazott precedensre hivatkozott,⁶⁵ míg Mason konkrétan a török megkeresésre kérdezett rá. Grey válaszában tudatta, hogy a török kormányzat részéről valóban érkezett ilyen kérés, de a nagyhatalmak nem avatkozhatnak közbe mindaddig, amíg a közvetítésre mindkét féltől nem érkezett megkeresés.

A balkáni államok és Törökország végül közös megegyezés alapján Londont választották ki a béketárgyalások színhelyéül. A nagyhatalmak képviselői ezzel párhuzamosan szintén az angol fővárosban ültek össze.⁶⁶ Azzal, hogy párhuzamosan két konferencia⁶⁷ zajlott a nagyhatalmak ismét egy újabb elvet adtak fel 1878-ból, vagyis azt, hogy a félsziget status quo-jában bekövetkező változást csak nagyhatalmi döntés szentesítheti. Demeter Gábor meglátása szerint a balkáni kisállamok itt „elérték külpolitikai nagykorúságukat és függetlenedésüket az 1878-as szerződésektől, a nagyhatalmi felügyelettől.”⁶⁸

A háborúban részt vevő országok közti béketárgyalás és az ezzel párhuzamosan futó nagyhatalmi koncert tárgyalásai érthetően a brit képviselőket is foglalkoztatták. A konzervatív Bonar Law már egy nappal a fegyverszünet megkötése után, december 4-én kérdést intézett a miniszterelnökhöz, hogy „tud-e nyilatkozni arról a mai napon terjengő szóbeszéddel kapcsolatban, miszerint a fegyverszünetet megkötötték és hamarosan Londonban békekonferenciát fognak tartani.”⁶⁹ Válaszában Asquith megerősítette, hogy a hadviselő felek, Görögország kivételével, megkötötték a fegyverszünetet. Érdekes, hogy válaszában kitért a „nagykövetek találkozójának indítványára”, holott Law valószínűleg nem erre kérdezett rá.

⁶⁴ PD. 5 November 1912, HC, Vol.43 cc.999-1000

⁶⁵ A háborút lezáró béketárgyalásokon az Egyesült Államok közvetített, a békét az amerikai Portsmouth-ban írták alá 1905. szeptember 5-én.

⁶⁶ Németország és a Monarchia nem volt hajlandó Poincaré elnöklete alatt tanácskozni, de az oroszok sem örültek, hogy az ex-külgügyminiszter Izvolszkij, mint párizsi nagykövet, a konferencia közelébe kerülhet. Taylor, 2000. 598. 28. lj.

⁶⁷ Hivatalosan csak a kisállamok és Törökország tárgyalásai zajlottak konferenciaszerűen, a nagyhatalmak bizalmas megbeszéléseken „cseréltek nézetet”.

⁶⁸ Demeter Gábor: A nagyhatalmak és a kisállamok játszmái a londoni békekonferencián 1913. február 4-ig, *Világtörténet*, 2006. ősz-tél. Elérhető: www.geogis.detek.unideb.hu/Munkatarsaink/DemeterGabor/VILAGTORT_Nagyhatalmak_es_kisallamok.pdf. Letöltve: 2012. szeptember 09.

⁶⁹ PD. 4 December 1912, HC, Vol.44. c.2301

1912. december 10-én King ugyanakkor már közvetlenül a nagyhatalmi találkozóról kérdezte Greyt. Válaszában a külügyminiszter kifejtette, hogy: „Az összes érdekelt nagyhatalom teljes egyetértésben elfogadta azt a javaslatot, hogy valamelyik európai fővárosban nagyköveteik egy informális és semleges konzultációt tartsanak, hogy elősegítsék egymás nézeteinek kicserélését a hatalmak.”⁷⁰ Másnap John David Rees képviselő felhívta a miniszterelnök figyelmét az Admirális Első Lordjának (Churchill) nyilatkozatának hatására, amiben Nagy-Britannia politikájában a bolgár és a hellén(sic!) nép boldogulását részesíti előnyben. Asquith azt válaszolta, hogy Nagy-Britannia politikája minden érdekelt nép boldogulásának elősegítése. Azonban Rees tovább boncolta a témát, aminek a vége egy igen heves összeszólalkozás lett, melynek eredményeképp rendet parancsoltak a parlamentben.⁷¹ Az ülés végén Bonar Law kérésére Edward Grey tett nyilatkozatot a Háznak a diplomáciai helyzetről, amelyben megerősítette, hogy a hadviselő felek Londonba küldték képviselőiket, hogy tárgyaljanak a békéről, amelynek helyszíne a St. James Palace. Ezzel párhuzamosan a nagyhatalmak képviselői is abban állapodtak meg, hogy Londonban tartják tanácskozásaikat. „Ez nem jelent konferenciát” – hangsúlyozza Grey.⁷² A tágabb helyzetről, a brit állásponttól viszont nem nyilatkozott.⁷³

A szövetséges győzelmek tükrében az eddigi nagyhatalmi álláspont tarthatatlanná vált, sőt a nagyhatalmi blokkokat lépésenként szétverte. A status quo megváltozása azt is jelentette, hogy megindult a verseny, azért, hogy melyik tömb képes az új államok révén diplomáciai erőfölénybe jutni a félszigeten. Így az egyes kisállamok támogatása értelemszerűen a nagyhatalmi érdekek ütközését is eredményezte, ami a hatékony konfliktuskezelést lehetetlenné tette, továbbá a nagyhatalmi szembenállást mind jobban kiélezte.⁷⁴ A brit külpolitika elsődleges célja a nagyhatalmi konfliktus elkerülése, a nehézségek elsimítása volt, így megpróbált egy „illuzórikus egyensúlyt fenntartani a két blokk között”.⁷⁵ Kivált annak fényében érthető ez, hogy a galíciai határ mentén az oroszok és a Monarchia már csapatösszevonásokat végeztek 1912 őszén.⁷⁶ A *The Spectator* lap ezzel összefüggésben Edward Grey elmúlt hét esztendőben végzett munkájának gyümölcseként tekintette, hogy sikerült a nagyhatalmakat tárgyalóasztalhoz ültetni Londonban, és elérnie

⁷⁰ PD. 10 December 1912, HC, Vol.45. c.224.

⁷¹ PD. 11 December 1912, HC, Vol.45. cc.449-450

⁷² Uo. c.451.

⁷³ Uo. c.452.

⁷⁴ Demeter, 2006. 21-22.

⁷⁵ Aleksić-Pejković, Ljiljana: Political and Diplomatic Importance of the Balkan Wars In: Király, Béla K.-Djordjevic, Dimitrije eds.: *East Central European Society and the Balkan Wars, War and Society in East Central Europe* Vol.XVIII. New York, 1987. 378.

⁷⁶ Williamson, Samuel Jr.: *Austria-Hungary and the Origins of World War I*. London, 1993. 123-124.

azt, hogy a külföldi diplomataik így megbízzanak benne, mint közvetítőben.⁷⁷ A nagyköveti találkozók résztvevői megegyeztek, hogy a „megbeszélések” alatt nem készítenek jegyzőkönyvet, s nem adnak nyilatkozatokat a sajtónak, de ez csak a kezdeti időszakban tartották meg, a nagy érdeklődésre való tekintettel később a sajtót is tájékoztatták.⁷⁸ A nagyhatalmak követei foglalkoztak az égei-tengeri szigetek kérdésével, az új trákiai bolgár-török határról, de a viták legélesebben Albánia körül artikulálódtak.⁷⁹

A török összeomlás ugyanis aktivizálta az albán nemzeti mozgalom vezetőit is. Ismail Kemal bécsi tapogatózása után, ahol osztrák–magyar, olasz és angol részről nem emeltek kifogást, 1912. november 28-án Valonában kikiáltották a független Albániát.⁸⁰ A területen a Monarchiának és Olaszországnak, valamint Oroszország patronáltjainak, főleg Szerbiának és Montenegrónak, illetve Görögországnak voltak elsődleges érdekei. Bécs sem politikai, sem gazdasági szempontból nem tűrhette Szerbia kijutását az Adriára. Az olaszoknak sem tetszett, hogy az Otrantói-szoros közelében a szerbek jelennek meg.⁸¹ Grey tudta, hogy Montegrót és Szerbiát nem lehet kiengedni az Adriára, mert máskülönben egy általános európai háború tört volna ki.⁸² Már novemberben ígéretet tett a Monarchiának, hogy támogatja az autonóm Albánia ötletét, lévén, hogy a novi pazari szandzsák kapcsán a Monarchia engedett, így most a szerbektől vár el hasonló engedményeket.⁸³ Bár a létesítendő Albánia jövőbeni határai körül még sokáig elhúzódó vita zajlott, a nagyhatalmak képviselői 1912. december 20-án mindannyian elfogadták az autonóm albán állam létrehozását.⁸⁴ A másnapi *Times* az angol külügyminisztérium hivatalos nyilatkozatát közölte: „A nagykövek az albán autonómia alapelvét javasolták kormányaiknak, amelyet utóbbiak elfogadtak, egy átmeneti garanciával együtt, ami biztosítja Szerbia számára a kereskedelmi kijutást az Adriára.”⁸⁵ Grey a végleges albán határt egy sor kompromisszum kötésével vélte kivitelezhetőnek, mivel a kérdés olyan neuralgikus pontnak bizonyult, hogy egyik vagy másik nagyhatalmi álláspont diadalmaskodása súlyos következményekkel járt volna. 1913. február 1-jén egy barátjának, Ella Pease-nek írott levelében ez áll: „A nagyhatalmak közötti béke megtartásáért áldozatokat kell hozni. Ha Albániát illetően egy igazságos rendezés háborút jelentene kettő vagy több

⁷⁷ *The Spectator*, 1912. december 14.

⁷⁸ Csaplár-Degovics, 2010. 292.

⁷⁹ Hall, 2000. 72.

⁸⁰ Réti, 2000. 36.

⁸¹ Hall, 2000. 73.

⁸² Trevelyan, George Macaulay ed.: *Grey of Fallodon – The Life and Letters of Sir Edward Grey, afterwards Viscount Grey of Fallodon*. Cambridge, Boston, 1937. 265

⁸³ Demeter, 2007. 256.

⁸⁴ Hall, 2000. 74.

⁸⁵ *The Times*, 1912. december 21. 6.

nagyhatalom között, és egy rosszabb rendezés pedig biztosítaná a békét köztük, akkor utóbbit kell előnyben részesíteni.”⁸⁶ A nagyhatalmak komoly diplomáciai csatározásokat vívtak tehát, azonban végül „egy klasszikus kompromisszumos eredmény született”.⁸⁷ A londoni hatalmi re-unió az „utolsó lélegzetvétele” volt az 1815 óta működő kongresszusi rendszernek.⁸⁸ Ennek ellenére Albánia megalakulása, habár a nagyhatalmi összeütközést elhárította (átmenetileg), Szerbiát megfosztotta az óhajtott tengeri kijáratától, ami a balkáni belső erőegyensúly felborulását is jelentette.⁸⁹ Ennek komoly következményei lettek a Balkán Szövetség jövőjére nézve.

Az etnikai atrocitások

A brit parlamentben még a zajló londoni konferencia alatt megjelentek a különböző etnikai atrocitásokra vonatkozó kérdések, amely a Balkánon dúló háború kapcsán, mennyiségében a legtöbbször felhozott vitapont. Egyrészt ezek a konkrét atrocitások valóságát és körülményeit kívánják rekonstruálni. Ehhez kapcsolódóan bontakozott ki egy rendre visszatérő vita, amely a helyi konzuli jelentések nyilvánossá tétele köré szerveződött. A másik egy birodalmi szempont. A brit fennhatóság alatt élő muzulmánok tiltakozásai a balkáni muzulmánokat ért sérelmek miatt erősödik fel, ami beszivárgott a napi parlamenti vitákba is.

Először 1913. január 9-én Mark Sykes konzervatív párti képviselő intézett kérdést a külügyminiszterhez, hogy rendelkezik-e bármilyen információval arról, hogy a szövetséges csapatok hogyan viseltetnek Albánia és Macedónia muzulmánjaihoz, illetve az oszmán csapatok a még kezükön lévő területek keresztényeihez. Válaszában Grey elismerte, hogy különböző jelentéseket kapott az ügyet illetően, de jelen körülmények között „ezek nem eléggé megalapozottak ahhoz, hogy indokolt legyen erről egy hivatalos nyilatkozat megtétele.”⁹⁰ Ugyanakkor Grey már az ősz folyamán kapott jelentéseket, híreket arról, hogy a megszálló csapatok hogyan kezelik a helyi lakosságot. 1912. november 19-én ő maga írta Rodd alkonzulnak, hogy az [londoni] olasz nagykövet Arthur Nicolsonnak megmutatott egy levelet, amelyben „az üszkübi olasz konzul szerb csapatok által elkövetett atrocitásokról jelent, aminek egyértelmű szándéka, hogy minél több albán helyi lakost kiirtsanak.”⁹¹ 1913.

⁸⁶ Grey of Fallodon, 1937. 265.

⁸⁷ Csaplár-Degovics, 2010. 305.

⁸⁸ Hall, Richard C., 2000. 72.

⁸⁹ Hornyák Árpád: Szerbia külpolitikája a századfordulón az első Balkán-háborúig In: Uő.: *Találkozások-Ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből*, Pécs, 2010. 139.

⁹⁰ PD. 9 January 1913, HC, Vol.46. c.1344

⁹¹ Destani, B.: *Ethnic Minorities in the Balkan States 1860-1971, Vol.2: 1888-1914*. 2003. 45. dokumentum

január 8-án Greig monasztiri alkonzul írt jelentést a városban összegyűlt muszlim menekültek helyzetéről, akiknek a helyi szerb prefektúra gyakorlatilag semmilyen ellátást nem biztosít. A szerb polgármester szerint ezek többsége csak „helyi munkások és kézművesek, akik menekülteként maskarádéznek, hogy segélyhez juthassanak.”⁹² Továbbá hozzátette, hogy nagyrészüik ismert bandita, akik korábban a Monasztir-Ohrid úton terrorizálták a lakosságot és most félnek visszatérni falvaikba. Greig ezt a következőképp kommentálta jelentésében: „A török időkben a Monasztir-Ohrid út igen rossz hírnévnek örvendett a banditák miatt. Az 1912-es háború alatt a keresztények igen kemény bosszút álltak a muszlim „banditákon”, amikor is falvaikat hamuvá változtatták, jószágait elhajtották, valamint egyéb ingóságait elhurcolták.” Tehát nem hogy félnek, de tulajdonképpen nincs hova hazatérniük a menekülteknek. Greig beszámolt arról is, hogy azon keveseket, akik hazatértek, hamarosan megölték, vagy kiforgatták maradék vagyonából.⁹³ A szerbek kifogásolták azt is, hogy „a menekültek nagy része utasította vissza a munkát a Monasztir-Sztruga úton 3 frank 50-ért”. Greig itt kifejtette, hogy ennek az oka az, hogy a muszlim számára ez „halálsapda”. Az általa a menekültekről készített listáról mostanában hét ember tűnt el arról az útszakaszból.⁹⁴

Az atrocitások kérdése a továbbiakban sem került le a napirendről. Január 21-én a konzervatív Walter Guinness arról kérdezte Greyt, hogy az atrocitásokról tudósító konzuli jelentéseket nyilvánosságra hozzák-e? A külügyminiszter válaszában a korábbi gyakorlatra hivatkozva elzárkózott ezek publikálásától, de hozzátette, hogy „azokat, amelyek megalapozottnak tűnnek, tudomására hoztuk az adott területet megszállva tartó kormányoknak, ahol az állítólagos erőszakoskodások történtek.”⁹⁵ Erre reagálva Guinness arra hívta fel a figyelmet, hogy jelen krízis idején a jelentések „színezhetik” azokat a mostanság lábra kapó aggasztó szóbeszédeket, mi szerint az atrocitásokat főleg keresztények követték el. Itt valószínűleg közbekiabálások zavarhatták meg az ülést, mert ismét rendet parancsoltak a házban. Ekkor egy másik képviselő, Morrell arról érdeklődött, hogy van-e alapja annak, hogy az erőszakoskodások nagy részét valóban keresztények követték el. Guinness itt ismét felszólalt: „Nem a tisztelt „gentleman” [azaz Grey] mondta, hogy a szófiai és a szerb kormány tudomására hozta ezeket az atrocitásokat, és nem a konstantinápolyiéra?”⁹⁶ Grey itt nem adott egyértelmű választ. Visszatért a konzuli jelentések publikálásának kérdésére, miszerint, mint említette, az eddigi gyakorlat szerint nem publikálja

⁹² Uo. 270.

⁹³ Uo. 272.

⁹⁴ Uo. 275-276.

⁹⁵ PD. 21 January 1913. HC, Vol.47. cc.188.

⁹⁶ Uo. c.189.

azokat. Válasza végén még hozzátette, hogy „Óriási különbség van azok a jelentések között, amelyek békeidőben [ordinary administration] és amelyek a háború folyamán érkeznek, amikor a konzulok nem rendelkeznek pontos információkkal, és igen nehéz számukra megmondani, hogy mennyire megalapozottak az egyes jelentések”.⁹⁷

Gyakorlatilag ezt a vitát folytatták a január 28-ai ülésen. Véleményem szerint érdekes, hogy itt Walter Guinness konkrét számokkal állt elő a mészárlások kapcsán. Közlése szerint Dedeagacs bolgár megszállásakor „50 török házat lakóival és a mecsetet benne 300 menekülttel, dinamittal felrobbantották, 3000 férfit, nőt és gyermeket mészároltak le 13 nap alatt, a szomszéd faluban, Ferejik-ben 300 muzulmánt öltek meg”.⁹⁸ Greyt arra kérte, hogy a dedeagacsi alkonzul küldjön jelentést, és amennyiben ezek az állítások megalapozottak, sürgősen küldjön képviselőt a bolgár kormányhoz, hogy véget vessenek az ilyen atrocitásoknak. Grey visszautalt a korábban elhangzott válaszára, ami burkoltan a konzuli jelentések nyilvánosságra hozásának újbóli elutasítását jelentheti, de hozzátette, hogy „a bolgár miniszterelnök [Gesov] azt mondta, hogy reguláris bolgár csapatok nem követtek el erőszakoskodásokat, a bolgár bandák akciói rendellenesek és közvetlenül szemben állnak a főhadiszállásról érkező parancsokkal”.⁹⁹

Február 13-án Guinness ismét részletesen beszámolt az atrocitásokról, kérdőre vonva a külügyminisztert, meg tudja-e erősíteni ezeket az információkat. A legkegyetlenebb példákat a szerb megszálló csapatok működéséről szolgáltatta: „Prizren elfoglalása után a szerb csapatok házakat borítottak lángba és az onnan kimenekülőket agyonlőtték. [...] Lyuma-ban nőket és gyerekeket kötözték össze, akiket leöntöttek petróleummal, majd felgyújtották őket, miközben mellettük a férfiakat meztelenre vetkőztették, majd bajonettel halálra szúrták őket.”¹⁰⁰ Grey természetesen azt válaszolta, hogy nincsenek hivatalos információi az állításokról, azonban véleményem szerint a korábbiakhoz képest elkövetett egy következtetlenséget a konzuli jelentések kapcsán, amikor hozzá tette, hogy „érkeztek hozzám konzuli jelentések, melyek *alapvetően ugyanezeket az állításokat* [kiemelés tőlem – B.B.] tartalmazták, habár nem személyes tapasztalatokon alapulnak.”¹⁰¹ Grey ez idáig tartózkodott attól, hogy a konzuli jelentések tartalmáról bármit is eláruljon, lévén, hogy tartalmukra hivatkozva negligálta azok publikálását. Ezzel akarva-akaratlanul meg is erősíthette az atrocitásokról terjengő szóbeszédet.

⁹⁷ PD. 21 January 1913, HC, Vol.47. c. 189.

⁹⁸ PD. 28 January 1913, HC, Vol.47. c. 1150.

⁹⁹ Uo. c. 1151.

¹⁰⁰ PD. 13 February 1913, HC, Vol.48. cc.1156-1157.

¹⁰¹ Uo. cc.1157-1158.

Ugyanitt Guinness a brit muzulmán alattvalók megnyugtatót kérte Greytől. A külügyminiszter válaszában ismét felvázolta azt a gyakorlatot, miszerint minden ilyen jellegű jelentést az illetékes kormány tudomására hoznak, akiknek kifejezte azon elvárását, hogy a hasonló eseteket megelőzzék. Whitehouse képviselő itt Guinnessstól kérdezte meg, hogy tudja-e, hogy a szövetséges csapatok a hadseregen keresztül lefegyverzik a lakosságot, és legjobb tudásuk szerint próbálják a rendet helyreállítani. Guinness nagyon erőteljesen replikázott: „Megkérdezhetem-e, hogy az-e a jó hatalom, ami miután lefegyverezte a lakosságot, elkezd lemeszárlását?”¹⁰² A többi képviselő itt heves „Nem!” felkiáltásban tört ki, valamint a „Halljuk, halljuk!” közbe kiabálással próbálta tovább fenntartani a témát, azonban a vitának itt vége szakadt.

Az etnikai konfliktussal, ha nem is azonos mélységben, de a felsőház is foglalkozott. Február 19-én Lord Lamington sajnálatát fejezte ki, hogy a Ház még nem foglalkozott az atrocitások ügyével, pedig, mint mondta: „kétséget kizáróan súlyos kegyetlenkedéseket követtek el a Balkán-félszigeten dúló háborúban.”¹⁰³ Lamington három különböző forrásból vázolta fel a helyzetet. A szerinte „egyáltalán nem elfogult” lapból (amit nem nevez meg) azt emelte ki, hogy egész falvak tűntek el a föld színéről, valamint nők és gyerekek lettek földönfutók, vagy a férfiakkal együtt lemeszárolták őket is. Emellett két személyes levelet tárt a Ház elé, amelyben a Konstantinápolyba menekültekről szólnak. Az egyik egy korábban Bombayben dolgozó hölgy beszámolója, aki levelében azt állítja: „A legborzasztóbb az egészben, hogy az ország belső részéből [tehát Törökország európai részéből] származó történetek a gyilkosságokról és nemi erőszakról mind igazak.”¹⁰⁴ Ezután rávilágít a háború egyértelmű területszerző jellegére. Itt bírálta a nagyhatalmak cselekvőképtelenségét, miszerint kezdeti álláspontjukat feladva egymást követve deklarálták, hogy „természetes és helyénvaló, hogy a balkáni államoknak le kellene szakítaniuk győzelmeik gyümölcseit.”¹⁰⁵ Továbbá kiemelte, hogy a „hittestvéreket felszabadító” háború amellet, hogy területszerzővé vált, az ott élő lakosság kiirtására kezd törekedni, ezzel átalakítva az etnikai viszonyokat

A brit közvélemény az etnikai tisztogatásokat mindig nagyon érzékenyen kezelte. A görög szabadságharcától kezdve a nagy keleti válságon át a balkán háborúig a közvélemény és politika élénken foglalkozott az elkövetett atrocitásokkal. Valószínűleg ez a tradíció érhető tetten itt is. Ugyanakkor Lamington forrásaival – Grey gondolatmenetét követve – az a baj, hogy szintén nem első kézből származó információk, elbeszéléseken alapulnak. Annyi

¹⁰² PD. 13 February 1913, HC, Vol.48. c.1159.

¹⁰³ PD. 19 February 1913, HL, Vol.13. c.1429.

¹⁰⁴ Uo. c.1430.

¹⁰⁵ Uo.

egészen biztosan igaz, hogy a háború alatt súlyos konfliktusok jöttek létre a szövetséges csapatok és a helyi muszlim lakosság között, amelyek durva kegyetlenkedésektől egyáltalán nem voltak mentesek. Ennek pontos számait és körülményeit nem lehet rekonstruálni a beszámolók alapján, amelyeket a képviselők szereztek. Ugyanakkor ezek a beszámolók, interpellációk jól kiemelik a Balkán-háború valódi jellegét, amelynek a nacionalizmus a fő attribútuma.¹⁰⁶

A háború második szakasza és az albán kérdés előtérbe kerülése

Azzal, hogy Londonban a török javaslatokat a kisállamok folyamatosan visszautasították, valamint az Isztambulban bekövetkezett ifjútörök puccs (1913. január 23.) a háború folytatása mellett döntött, a fegyverszünet felmondásához vezetett és 1913. február 3-án a háború második szakaszának kezdetét eredményezte.¹⁰⁷

A brit parlament ülésein ebben az időszakban is az elkövetett vallási-etnikai atrocitások képzették a központi a témát, illetve ehhez kapcsolódóan Albánia kérdése. Utóbbi a Szkutari-válság révén került előtérbe, amely tágabban az egész európai békét veszélyeztette, mint arra a parlamenti felszólalók is tettek félénk utalásokat. Mint ismeretes, Szkutari városát a montenegrói csapatok már a háború kezdete óta sikertelenül ostromolták, de nem rendelkeztek a megfelelő tüzérségi erővel és embermennyiséggel, hogy döntő erőfölényt alakítsanak ki a védőkkel szemben.¹⁰⁸ A szerbek Miklós montenegrói király kérésére jelentős erőket küldtek a város alá. Ezzel párhuzamosan azonban a nagyhatalmak a létesítendő Albániához tartozónak ismerték el Szkutarit, miután az oroszok is beleegyeztek ebbe Djakova Szerbiához csatolásáért cserébe.¹⁰⁹ A nagyhatalmak március 28-án közös jegyzéket fogalmaztak meg Cettinjéhez, amiben az ostrom azonnali beszüntetését követelték. A montenegrói-szerb csapatok válaszul március 30-án ismét egy általános rohammal próbálkoztak kész helyzet elé állítani a nagyhatalmakat, azonban ez is sikertelenül végződött. Ennek a provokációnak lett az eredménye, hogy a nagyhatalmak egy közös flotta demonstrációban blokád alá vették a montenegrói partokat.¹¹⁰ A fentiekkel összefüggésben április 2-án Alden képviselő afelől érdeklődött, hogy mennyi idő alatt kell kiűritenie a szerb és montenegrói csapatoknak a megszállt albán területeket, valamint tettek-e ezen nagyhatalmi

¹⁰⁶ Farrar, L.L. Jr.: Aggression versus Apathy: The Limits of Nationalism during the Balkan Wars, 1912-1913, *East European Quarterly*, XXXVII, No.3. September 2003, 257.

¹⁰⁷ Hall, 2000. 78-79.

¹⁰⁸ Uo. 92.

¹⁰⁹ Uo. 93.

¹¹⁰ Uo. 94.

kívánság értelmében már valamit az illető államok. Továbbá tájékoztatást kért Szkutari helyzetéről. A helyettes külügyi államtitkár, Francis Dyke Acland kifejtette, hogy „a támadás Szkutari ellen folytatódott, azzal a céllal, hogy Montenegróhoz csatoltasson, 40 ezer helyi lakos kívánsága és a nagyhatalmak döntésének ellenére. A nagyhatalmak megegyeztek egy flotta demonstrációban, hogy érvényt szerezzenek döntésüknek, amelyben mindannyian részt vesznek vagy egyetértenek vele.”¹¹¹ A valóságban ez igencsak vontatottan valósult meg. Oroszország nem tudott és nem is akart részt venni benne, egyrészt mert a szorosok zárva álltak, másrészt ellentmondásos helyzetbe került volna, ha protezsztjai (Szerbia és Montenegró) ellen vonult volna fel. A németek és a franciák sem óhajtottak kezdetben részt venni, de Grey kérésére, hogy ne bontsák meg az európai koncert egységét, a németek végül beadták a derekukat. Hogy a nagyhatalmi nyomásgyakorlás ne hasson egy hármasszövetségi felvonulásnak orosz kérésre a franciák is küldtek egy hajót.¹¹²

Grey április 7-én tett nyilatkozatot az alsóházban a montenegrói helyzetről. Itt bejelentette, hogy a *King Edward VII* és a *Dartmouth* csatahajók elindultak a montenegrói partokhoz, ahol osztrák, német, francia és olasz hajókhoz csatlakoznak. Az orosz távolmaradásról a hivatalos orosz kommuniké alapján számolt be: „Annak tényében, hogy a nagykövetek konferenciája tengerészeti demonstrációt jelentett be a montenegrói vizeken, ami elengedhetetlen, Oroszország, habár maga nem vesz részt a fent említett demonstrációban, kifejezi, hogy a demonstrációnak nemzetközi jellegűnek kellene lennie, valamint a francia és brit hajóknak részt kellene vennie benne.”¹¹³ Emellett kifejtette a háznak a demonstráció célját és megindokolta, hogy Nagy-Britannia miért vett részt benne: „Részt veszünk benne, mert más nagyhatalmak mellett részt vettünk egy egyezményben, amelyet a tengerészeti demonstráció szándékozik fenntartani. Ez az egyezmény, hogy egy autonóm Albániának kell lennie. Készségesen részt veszünk benne, mert az albánok különböznek fajban, nyelvben és nagymértékben vallásukban is [a környező szlávoktól]. A háború, amely ellenük folyik, régen nem a Törökország és a szövetségesek közötti háború, és nem is felszabadító háború. Montenegró hadműveletei Szkutari ellen egy hódító háború része. Nincs okunk nem kiterjeszteni azt a szimpátiát, amit Montenegró és más országok esetében akkor éreztünk, amikor szabadságukért és nemzeti létükért küzdöttek, Szkutari albán népére és körzetére, akik főképp katolikusok és muszlimok, és akik földjeikért, vallásukért, nyelvükért és életükért

¹¹¹ PD, 2 April 1913, HC, Vol.51. cc.365.

¹¹² Demeter, 2007. 284.

¹¹³ PD, 7 April 1913, HC, Vol.51. cc.817.

harcolnak”.¹¹⁴ Hozzátette, hogy az egyezség szerint Szkutarinak Albániához kell tartoznia, míg Ipek, Dibra és Djakova kívül került azon. Tehát a szerbeknek és montenegróiaknak még mindig bőven akad terület, amelyet feloszthatnak a győzelem gyümölcseként. Továbbá a megállapodást az európai béke szempontjából alapvetőnek nevezte. A külügyminiszteri expozét követően David Mason Greynek szegezett kérdésében nem találta összeegyeztethetőnek a kormány semlegességi nyilatkozatával az erődemonstrációt. Ezen felbuzdulva több képviselő is megpróbálta napirendi ponttá tenni a kérdést, de a lényegét végül Keir Hardie munkáspárti képviselő fogalmazta meg kérdésében: „[...] mielőtt katonaság vagy tengerészgyalogság száll partra, a Háznak lesz-e alkalmja kifejezni a véleményét egy olyan ügyről, amely könnyen európai háborúvá fejlődhet?”.¹¹⁵ A montenegrói partok előtt összegyűlt nemzetközi flotta azonban gyakorlatilag tehetetlen volt a szárazföldi seregekkel szemben, csak a görög utánpótlást volt képes feltartóztatni.¹¹⁶ Az ostrom pedig közben tovább folytatódott, míg végül Esszád pasa április 22-én kapitulált és megkezdte a város kiürítését. Másnap Acland helyettes külügyi államtitkár is megerősítette az alsóházban, hogy Szkutari erődje elesett.¹¹⁷ Az európai koncert politika tehetetlennek bizonyult. A Monarchia a város Albániához tartozását vitális érdekének tartotta, s a kedvezőtlen események felerősítették a háborús pártot, amelynek sikerült Ferenc József osztrák császárt és magyar királyt (1848–1916) és Berchtold külügyminisztert is meggyőzniük. A Monarchia mozgósítást rendelt el a montenegrói határon, Európa pedig ismét a háború szélére sodródott.¹¹⁸ Ha Ausztria beavatkozott volna Montenegróban valószínűleg szerb csapatokkal is szembe került volna, ami Oroszország beavatkozását vonta volna maga után, mivel az oroszok már a balkáni konfliktus elején kijelentették, hogy nem tolerálnak egy osztrák-magyar-szerb összecsapást. Ez eldöntötte volna azt a dominót, amely révén a különböző szövetségi szerződések érvénybe léptek volna és az egész kontinens fegyverben állt volna egymással szemben, mint az történt majd egy évvel később. A Szkutari-krízis rávilágított a koncert diplomácia korlátaira: a nagyhatalmak képtelenek voltak akarataikat ráerőltetni a kis Montenegróra, másrészt a együttes fellépés hatékonysága teljesen megkérdőjeleződött, mivel a nagyhatalmak, ez esetben Ausztria, saját, egymással kölcsönösen ellentétes céljaikat a koncert keretein kívül próbálták érvényesíteni, mellesleg végül eredményesen. A montenegrói példa a közel jövőben megismétlődött, amikor az egyre inkább eszkalálódó bolgár és szerb–

¹¹⁴ PD. 7 April 1913, HC, Vol.51. c.817.

¹¹⁵ Uo. c.819.

¹¹⁶ Demeter, 2007. 284.

¹¹⁷ PD. 23 April 1913, HC, Vol.52. c.367.

¹¹⁸ Bridge-Bullen, 2005. 321.

görög ellentéteket képtelenek voltak kezelni, amelyek így a második balkán-háborúban kulminálódtak.¹¹⁹ A kritikus helyzetet végül maga Miklós király oldotta fel, amikor május 5-én hirtelen bejelentette, hogy feladja és kiűrti Szkutart.¹²⁰ A brit alsóházban még aznap Asquith miniszterelnök adott erről hírt Bonar Law kérdésére reagálva: „Egy közleményt kaptunk Montenegró királyától arról, hogy Szkutari városának sorsát Montenegró a nagyhatalmak kezébe helyezi. Ez igen kielégítő hír, és [kielégítő] döntés, amelyért Montenegró királyát, mind saját országa érdeke, mind a nemzetközi béke miatt, üdvözljük.”¹²¹ A Lordok Háza aznapi ülése is meglepedéssel fogadta, hogy „Európa megkönnyebbült ettől a nehézségtől”.¹²²

A parlamentben ebben az időszakban a Szkutari körül kialakult politikai válság mellett hangsúlyosan jelentek meg az etnikai-vallási, valamint humanitárius kérdések is. 1913. március 31-én James Hope kérdésére, azaz, hogy a nagyhatalmak garantálják-e a faji és vallási szabadságot minden olyan területen, amit a balkáni szövetségesek megszálltak, vagy az csak azon albán vagy félalbán területekre érvényes, amit szerbek és montenegróiak szálltak meg, Acland utalt Grey március 25-ei beszédére, amelyben az albán muszlimok és katolikusok védelméről volt szó, és amely a Balkán-félsziget nyugati felére korlátozódik. „Nem tudok nyilatkozni a nagyhatalmak a félsziget más részein tett egyéb akcióiról.” – fűzte hozzá.¹²³

Pár nap elteltével (április 1-jén) Noel Buxton ellenzéki képviselő arról kérdezte Greyt, hogy kapott-e információkat az „európai Törökországban” működő konzuloktól, hogy a folytatódó háború miatt mekkora az inség Trákiában és Macedóniában, és a brit segélyalap mennyit biztosít az enyhítésére. Grey válaszában megerősítette, hogy kapott ilyen jelentéseket. „A kapott információk alapján, amelyek hozzám érkeztek, jó okom van azt hinni, hogy a Trákiában és Macedóniában a nyomorúság és az inség még mindig jelen van. Az összegek, amelyeket eddig biztosítottunk nem bizonyultak elegendőnek, és továbbra is nagy szükség van forrásokra, amelyet a szenvedők segélyezésére fordítunk, faji vagy felekezeti megkülönböztetés nélkül”.¹²⁴

Az április 10-ei ülésen J. D. Rees és Guinness képviselők szegtek kérdést Greynek, hogy kifogást fog-e emelni a szövetségeseknél az ismétlődő atrocitások miatt, illetve milyen garanciákat adnak a meghódított területek kisebbségeinek védelmében. Rees arról számolt be,

¹¹⁹ Bridge-Bullen, 2005. 322.

¹²⁰ Hall, 2000. 95.

¹²¹ PD. 3 May 1913, HC, vol.52. c.1703.

¹²² PD. 3 May 1913, HL, Vol.14. c.410.

¹²³ PD. 31 March 1913, HC Vol.51. c.5.

¹²⁴ PD. 1 April 1913, HC, Vol.51. c.225W

hogy azok a „mohamedánok (sic!), akik visszatértek Macedóniába számítva azon ígéretekre, melyek személyük, vagyonuk és szabad vallásgyakorlásuk védelmére vonatkoztak, emberetlen bánásmód és halál várt, asszonyaikat megerőszakolták és erőszakosan a kereszténység felvételére kényszerítették őket.”¹²⁵ Guinness ehhez annyit tett hozzá, hogy „azok a muszlim lakosok, akik visszatértek Kelet-Macedóniába, a bolgár komitádzsik,¹²⁶ akik állítólag fiatal lányokat erőszakolnak meg és a kereszténység felvételét megtagadókat meggyilkolják, zaklatásainak vannak kitéve”.¹²⁷ Grey gyakorlatilag ugyanazt reagálta, mint korábban az atrocitásokra: „Én mindössze annyit tehetek, hogy a bolgár kormány elé tárom a hozzám érkező jelentéseket, annak érdekében, hogy lépéseket tegyenek a bántalmazások megelőzésére és megbüntesse azok okozóit.”¹²⁸ Rees itt megpróbált előnyhöz jutni azzal, hogy kitágítva a probléma horizontját beemelve a brit muszlim alattvalókat a kérdésbe: „Tudatában van-e a tisztelt gentleman annak, hogy az a benyomás van túlsúlyban, hogy Nagy-Britannia a szövetségesekkel szimpatizál és nem azok áldozataival, és ez milyen szerencsétlen hatást produkál Indiában?” Grey válaszában kifejtette, hogy nem kívánatos, hogy a lépéseik ezt a benyomást keltsék, és határozottan replikázott: „Ez nem felekezet kérdése, hanem emberségé.”¹²⁹ Guinness újabb kérdésére, hogy kapnak-e olyan garanciákat Macedóniában, mint, amelyek Albánia esetében ígértek, Grey kifejtette, hogy ilyen garanciák csak korlátozott területre érvényesek az albán határ környékén és ez nemzetközi lépés eredménye. „Nem tehetünk lépéseket arra, hogy protektorátust hozzunk létre Macedóniában”.¹³⁰ Ami véleményem szerint érdekes gondolat, és lehetséges forgatókönyve lehetett volna egy autonóm vagy önálló macedón állam létrejöttének. Ugyanakkor illuzórikus, hiszen az első Balkán-háború egyértelmű célja Macedónia felosztása volt, egy ilyen kísérlet csak prolongálta volna a harcokat.

Az április 15-ei csatadzsai fegyverszünet és Szkutari április 22-ei elestével gyakorlatilag az első Balkán-háború harcai véget értek.¹³¹ A Szkutari-krízis lecsengése után a nagyhatalmak a béke mielőbbi tető alá hozásában voltak érdekelték. Ezzel párhuzamosan pedig egyre nyilvánvalóbbá vált a Balkán Szövetség eróziója. A bolgár politika nem tudta feloldani ellentéteit szövetségeseivel, és 1913. május közepére körvonalazódott, hogy macedóniai igényét fegyveresen kell érvényesítenie. A bolgárok tehát abban voltak

¹²⁵ PD. 10 April 1913, HC, Vol.51. c.1327

¹²⁶ Vagy komitácsi; a macedóniai bolgár felkelők elnevezése a 19-20. század fordulóján.

¹²⁷ PD. 10 April 1913, HC, Vol.51. c.1327

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Uo. c.1328.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Hall, 2000. 97.

érdekeltek, hogy a háború mihamarabb békekötéssel záruljon, és csapataikat ne Csataldzsánál, hanem Macedóniában állomásoztassák.¹³² A szerbeknek és görögöknek természetesen pont az ellenkezője volt az érdekük, hogy jobban kiépíthessék állásaikat. A *Times* 1913. május 13-ai száma beszámolt görög és bolgár csapatok közötti összecsapásról Pangeon körzetében, Leftera és Jovlan falvakban.¹³³ Ezek az összecsapások napi rendszerességgel megjelennek a brit sajtóban. A május 23-ai szám is ezekről adott hírt, de a szófiai tudósító „egy jól informált forrásból” megtudta, hogy „szabályos területi egyezmény van Görögország és Szerbia között, amivel kiszorítják Bulgáriát a Vardartól és a Bregalnicától nyugatra lévő régióból”.¹³⁴ Kavala térségében görög hajókra lőttek bolgár ütegek. A *Times* saját balkáni tudósítója szerint ezek az összecsapások csak az időhúzást szolgálják és „annak a veszélye, hogy a balkáni liga felbomlik és egy szövetségesek közötti háború tör ki Macedóniában, pillanatnyilag elvonja a figyelmet a londoni béketárgyalásokról”.¹³⁵ A feleknek ezalatt nem sikerült megállapodniuk Londonban, az előzetes béke tervezeten akartak még változtatni. Grey azonban – támogatva a többi nagyhatalom által – a külügyminisztériumba kérte Novaković szerb, Danev bolgár, Gennadiusz görög és Oszmán Nizám pasa követeket és közölte velük, hogy vagy megegyeznek, vagy Londonban maradásuk oka fogyottá válik.¹³⁶ A határozott fellépésnek meg lett az eredménye, a *Times* 1913. május 29-30-ai számában arról tudósított, hogy a békét biztosan aláírják. A 30-ai szám azt is közölte, hogy „bár az egyezmény szövegét még nem publikálták, de a tartalmát mindenki ismerheti, aki követte a tárgyalásokat és a szövetségesek törekvéseit, hogy módosítsanak a pontokon.”¹³⁷ A lap közlése alapján az egyezmény pontjai a következőképp szedhetők össze: (1) a szerződő felek békét kötnek és a ratifikáció után jó viszonyra törekednek; (2) Törökországnak át kell engednie minden olyan területet a szövetségeseknek, amely az Enosz-Mídia vonaltól nyugatra terül el; (3) Albánia határainak meghúzása és minden Albániával kapcsolatos kérdés a nagyhatalmakra tartozik; (4) Törökországnak át kell engednie a szövetségeseknek Kréta szigetét; (5) a szerződő felek a nagyhatalmakra hagyják a török szigetek sorsáról való döntést, kivéve Kréta és az Athosz-hegy kivételével; (6) a felek egy Párizsban összeülő nemzetközi bizottságra hagyják a jelen háborúból és a területek újraosztásából adódó pénzügyi kérdéseket; (7) a hadifoglyok, nemzetiségek, kereskedelmi kérdésekről külön egyezmények hivatottak dönteni; valamint (8)

¹³² Demeter Gábor: Bolgár kísérletek az elszigetelődés elkerülésére a második Balkán-háború előestéjén, *Acta Universitatis Debreceniensis. Történeti Tanulmányok XIII*, 2005. 137.

¹³³ *The Times*, 1913. május 13. 6.

¹³⁴ *The Times*, 1913. május 23. 7.

¹³⁵ *The Times*, 1913. május 26. 6.

¹³⁶ Demeter, 2007. 296.

¹³⁷ *The Times*, 1913. május 30. 8.

az egyezményt mihamarabb ratifikálni kell.¹³⁸ A londoni egyezmény nem rendelkezett a kisállamok által megszállt területek felosztásának kérdéséről. Grey ugyanakkor sikernek értékelte (az egész nagyköveti reunitót is), hiszen legfőbb célját, hogy elkerülje a háború európai méretűvé duzzadását, elérte, hiszen végül egy nagyhatalom sem avatkozott közbe.¹³⁹

Az angol közvélemény is sikerként, illetve Edward Grey személyes sikereként könyvelte el a londoni egyezmény aláírását. A parlament május 9. és 26. között nem ült össze, így a fejleményekről nem ismerjük a képviselők véleményét, aggályait. Május 29-én Bonar Law és mások méltatták Grey érdemeit az alsóházban: „[...] ezekben a hónapokban sohasem, mint a kormány egy tagjára tekintettem a tisztelt gentleman-re. Úgy gondolom teljesítette kötelességét a munkájának szentelve magát, hogy úgy tekinthetünk fel rá, mint aki nem egy pártot képvisel, még csak nem is egy kormányt, hanem egy egész nemzetet.”¹⁴⁰

* * *

A dolgozatomban áttekintett források alapján megállapítható, hogy a britek a konfliktust kezdeti pillanatában észlelték és folyamatosan reflektáltak annak eseményeire. Hangsúlyosan az alsóházban került többször napirendre a kérdés, de a Lordok Háza is, bár kisebb mértékben, foglalkozott a balkáni eseményekkel. A *The Times* napi szinten tudósított az eseményekről, de a *The Spectator*-ben is heti rendszerességgel jelentek meg helyzetelemző írások, reflexiók. A két legfajsúlyosabb témát az etnikai atrocitások és a Szkutari-krízis ölelte fel. Előbbi sokkal jobban kidomborodik a parlamenti felszólalásokban, míg utóbbit, és annak hatásait az európai békére, inkább a sajtó boncolgatta. Az 1913. május 30-án aláírt londoni egyezményt a brit közvélemény egyöntetű sikerként fogta el, amely szélesebb értelmezési tartományban az európai békét is megmentette, és amelyben mind a politikai elit, mind a közvélemény, Edward Grey külügyminiszternek elévülhetetlen érdemeket tulajdonított.

A londoni egyezményt ugyanakkor csak egy átmeneti és részleges sikerű nagyhatalmi konfliktuskezelésnek tekinthetjük. A háború második szakaszában egyre jobban artikulálódó ellentétek a Balkán Szövetségen belül robbanásponthoz értek, és az előzőnél sokkal véresebb háborúba torkolltak. A második Balkán-háború Bulgária támadásával kezdődött 1913. június 28-án, amely során a görög–szerb csapatok mellett belépett a konfliktusba a legyőzött Törökország és a Dél-Dobrudzsáért óhajtozó Románia. A nagyhatalmak (kivéve persze az

¹³⁸ Uo.

¹³⁹ Demeter, 2007. 300.

¹⁴⁰ PD. 29 May 1913, HC, Vol.53. c.401.

oroszokat és a Monarchiát) az újabb balkáni küzdelmet meglehetősen passzívan szemlélték, és ezáltal közvetítőként sem avatkoztak közbe. A második háborút lezáró bukaresti békét az orosz-osztrák egyezmény ellenére nem kívánták revideálni, és ezzel a balkáni államok tényleg elérték külpolitikai nagykorúságukat. A brit parlamentben is lényegesen kevesebbet foglalkoztak az eseményekkel, csak a londoni egyezmény (pl. Enosz–Mídia vonal) pontjaira vonatkozó ügyekben történt egy-két felszólalás, valamint 1913. augusztus 12-én, az ülészáró napon külügyminiszteri expozéjában Grey foglalta össze az elmúlt hónapok eredményeit, valamint pár szót ejtett „az elmúlt hetek eseményeiről”. Grey és a brit külpolitika elérte a célját: „Úgy gondolom, meggyőződhetünk arról, hogy a nagyhatalmak közötti kapcsolat nem olyan, hogy az veszélyeztesse Európa békéjét”.¹⁴¹

¹⁴¹ PD. 12 August 1913., HC, Vol.56. c.2281.

Bibliográfia

Források

Parliamentary Debates, House of Commons és House of Lords, 1912-1913.
<http://hansard.millbanksystems.com/> letöltve: 2012. február 01.
The Times, 1912-1913
The Spectator, 1912-1913

Dokumentumok

Destani, B. (ed.): *Ethnic Minorities in the Balkan States*, Vol.2. 1888-1914, Archive Editions, London, 2003.
Horváth Krisztián: *Dokumentumok az 1911-12-es olasz-török háborúról*, Documenta Historica 49., JATEPress, Szeged, 2000.
Szajcsán Éva: *Načertanije. A szerb nemzeti- és külpolitika titkos dokumentuma*, Documenta Historica 46., JATEPress, Szeged, 2000.

Monográfiák

Anderson, Matthew Smith: *The Eastern Question, 1774-1923*, Macmillan, London, 1991.
Balogh Ádám: *A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban 1897-1912*, JATEPress, Szeged, 2011.
Bridge, F. R. – Bullen, Roger: *The Great Powers and the European States System 1814-1914*, Pearson Longman, London-New York, 2005.
Clayton, G. D.: *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, University of London Press, London, 1971.
Csaplár-Degovics Krisztián: *Az albán nemzetté válás kezdetei – a Rilindja és az államalapítás kora*. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010.
Demeter Gábor: *Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején (1912-1913)*, Hungarovox, Budapest, 2007.
Diószei István: *A hatalmi politika másfél évszázada*, História, Budapest, 1994.
Egedy Gergely: *Nagy-Britannia története*, Aula, Budapest, 1998.
Erickson, Edward J.: *Defeat in Detail. The Ottoman Army in the Balkans 1912-1913*, Praeger, London, 2003.

- Galántai József: *Az első világháború*, Gondolat, Budapest, 1980.
- Hall, Richard C.: *The Balkan Wars 1912-1913 – Prelude to the First World War*, Routledge, London, 2000.
- Hall, Richard C.: *The Modern Balkans – A History*. Reaktion Books, London-Oxford, 2011.
- Hanioglu, M. Sükrü: *Preparation for a Revolution: The Young Turks 1902-1908*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Heka László: *Etnikai, vallási és politikai konfliktusok a délszláv térségben I.*, JATEPress, Szeged, 2010.
- Hobsbawm, Eric J.: *A birodalmak kora*, Pannonica, Budapest, 2004.
- Jelavich, Barbara: *A Balkán története I-II*, Osiris–2000, Budapest, 1996.
- Matúz József: *Az Oszmán Birodalom története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Mazower, Mark: *A Balkán*, Európa, Budapest, 2004.
- Moriarty, C.L. (ed.): *The New Cambridge Modern History*, Vol. XII. Cambridge University Press, Cambridge, 1988.
- Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, Osiris, Budapest, 1998.
- Palotás Emil: *A Balkán-kérdés az osztrák-magyar és az orosz diplomáciában a XIX. század végén*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- Réti György: *Albánia sorsfordulói*, Aula, Budapest, 2000.
- Stavrianos, L.S.: *The Balkans since 1453*, New York University Press, London, 2000.
- Taylor, A. J. P.: *Harc a hatalomért 1848-1918*, Scolar, Budapest, 2000.
- Trevelyan, George Macaulay (ed.): *Grey of Fallodon – The Life and Letters of Sir Edward Grey afterwards Viscount Grey of Fallodon*, Houghton Mifflin, Boston, 1937.
- Williamson, Samuel Jr.: *Austria-Hungary and the Origins of World War I.*, Macmillan, London, 1993.
- Wood, Anthony: *Nineteenth Century Britain, 1815-1914*, Longman, London, 1960.

Tanulmányok

- A. Sajti Enikő: A szerb nemzeti gondolkodás kezdetei. In: *A modern politikai gondolkodás kezdetei. Eszmék és folyamatok*. JATEPress, Szeged, 1999. 233-236.
- Ahmed, Feroz: The Young Turk Revolution, *Journal of Contemporary History*, Vol.3. No.3 The Middle East (Jul. 1968) 19-36.

- Aleksić-Pejković, Ljiljana: Political and Diplomatic Importance of the Balkan Wars In: Király, Béla K.-Djordjevic, Dimitrije eds.: *East Central European Society and the Balkan Wars*, War and Society in East Central Europe Vol.XVIII. New York, 1987. 371-385.
- Bodnár Erzsébet: Orosz-osztrák együttműködés és vetélkedés a keleti kérdésben a 18. században és a 19. század első felében, *Világtörténet*, 2006. tavasz-nyár 23-31.
- Cooper, M. B.: British foreign policy and the Balkans, 1908-9, *The Historical Journal*, VII. 2. (1964) 258-279.
- Crampton, R.J.: The Balkans, 1909-1914. In: Hinsley, F. H. (ed.): *Foreign Policy under Sir Edward Grey*. Cambridge University Press, Cambridge, 1977. 256-70.
- Demeter Gábor: A Balkán felosztására vonatkozó elképzelések a XIX. sz. második felétől 1913-ig In: Árvay Viktor - Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor (szerk.): *A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában*. Hungarovox, Budapest, 2005. 111-144.
- Demeter Gábor: A nagyhatalmak és a kisállamok játszmái a londoni békekonferencián 1913. február 4-ig, *Világtörténet* 2006. ősz-tél. www.geogis.detek.unideb.hu/Munkatarsaink/DemeterGabor/VILAGTORT_Nagyhatalmak_es_kisallamok.pdf. Letöltve: 2012. szeptember 09.
- Demeter Gábor: Bolgár kísérletek az elszigetelődés elkerülésére a második Balkán-háború előestéjén. In: *Történeti Tanulmányok XIII. Acta Universitatis Debreceniensis*, Debrecen, 2005. 135-157
- Demeter Gábor: Háborús tervek és reformelképzelések a Balkánon (1908-1912) In: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor (szerk.): *Tradíció és modernizáció a XVIII-XX. században*. Debrecen, 2008. 275-286.
- Farrar, L.L. Jr.: Aggression versus Apathy: The Limits of Nationalism during the Balkan Wars, 1912-1913, *East European Quarterly*, XXXVII, No.3. September 2003. 257-280.
- Hall, Richard C.: The Next War: The Influence of the Russo-Japanese War on Southeastern Europe and the Balkan Wars of 1912-1913, *Journal of Slavic Military Studies*, 17(3) 2004. 563-577.
- Hornyák Árpád: Szerbia külpolitikája a századfordulón az első Balkán háborúig In: Hornyák Árpád: *Találkozások és ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből*, Bocz Kft., Pécs, 2010. 122-140.
- Kent, Marian: Great Britain and the end of the Ottoman Empire 1900-1923 In: Uő. (ed.): *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. Taylor & Francis e-Library, London, 2005. 165-198.
- Majoros István: A keleti kérdés kezdetei, *Világtörténet*, 1997. tavasz-nyár 59-70.

Miller, Benjamin – Kagan, Korina: The Great Powers and Regional Conflicts: Eastern Europe and the Balkans from the Post-Napoleonic Era to the Post-Cold War Era, *International Studies Quarterly*, Vol.41 No.1. (1997. March) 51-85.

Niederhauser Emil: A két Balkán-háború és előzményei In: Krausz Tamás (szerk.): *A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Rigómezőtől Koszovóig*. Napvilág, Budapest, 1999. 11-21.